

HAL
open science

Ana / *Danu
Gilles Boucherit

► **To cite this version:**

Gilles Boucherit. Ana / *Danu. Hily, Gaël. Expressions de l'identité dans le monde celtique, T.I.R.; Travaux d'Investigation et de Recherche, pp.261-278, 2014, 978-2-917681-23-7. hal-01372555

HAL Id: hal-01372555

<https://hal.science/hal-01372555>

Submitted on 27 Sep 2016

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Peadra zo da souezhiñ gant kudennerzh ar pennad-mañ marteze, pa gav d'ar bras eus ar glaskerien emañ staliet an traoù evit a sell ouzh Ana / Dana : ar memestra eo. Evurusamant n'emañ ket an holl oberourien a-du gant se. « Anu, a oa kenstaget gant Munster dreist-holl, a veze sellet outi evel *mater deorum hibernensium*¹, pa veze anavezet doueelezhioù Iwerzhon evel *Tuatha Dé Danann* [...]. Kemmesk e-leizh a zo bet etre Anu ha Danu ha en em c'houlenner hag-eñ e oant tud disheñvel er penn kentañ pe get. » a skriv darn². N'eus ket ezhomm bezañ arbennig evit merzout eo stag Ana gant an neolitik ha laezh ar vro, pa vefe stag *Danu kentoc'h gant meuriadoù kadourien o aloubiñ un enezenn.

En enklask-mañ hon eus dibabet heuliañ an div dudenn diouzh o roudoù, an eil kredabl betek stêrioù bras Sibiria, eben emichañs betek Anatolia an Hittited. Tost-tre int an eil ouzh eben a-fed kefridi mitologel. Evit a sell ouzh Ana, kavout a ra deomp bezañ deuet a-benn da gaout an distag diouzh mojenn azeul abred Anna gristen e Breizh.

*DANU

Kentañ tra a verzer pa seller a dost ouzh anv Dana eo ne vez kavet hennezh neblec'h er skridoù kozh iwerzhoneg. Diwar an dro-c'henel Danann, anavezet mat e Tri Dé Danann³ da skouer pe c'hoazh Túatha Dé Danann, eo bet daskoret an dro-envel *Danu. Ne gaver ket ar stumm Dana en Dictionary of the Irish Language⁴ zoken, met *Danu⁵ hag a gas al lenner betek Danann. Ar stumm *Danu a zo tost mat ouzh ar stummoù Indez-Europeg *Donu ha *Donuva⁶ a zo lakadennoù diwar yezhoù Indez Europeg arveret. Evit a sell ouzh an dudenn guzh dindan an anv-se ne ouzer ket pikol⁷ : un doueez eo memestra, ha gwell: “Ur red dour ragistorel, a vije bet roet dezhañ an anv *Donu, deuet da vezañ personelet e meur a sevenadur Indez-Europek⁸.” Anavezet eo an Tri Dé Danann : Brían, Iuchar et Iucharbha, evel mibien *Danu, a zo merc'h Delbaeth ha war-un-dro perez Tuireann Picreo he zad « peogwir n'eo Tuireann met un anv all da Dealbháeth⁹ ».

Etimologiezh

An Doueez Vamm eo *Danu a denn he anv d'an dour stêr anavezet gant ar glaskerien evel an

¹ STOKES, Whitley. Ed. Sanas CHORMAIC = CORMAC's glossary. Calcutta, 1868; p. 4.

² ROSS, Ann. Pagan Celtic Britain, p. 209. Sjoestedt, 1949: 24 f.

³ LAMBERT, P.-Y. LEIA (Lexique Etymologique Irlandais Ancien). Paris ; Dublin, 1996 ; D-24.

⁴ Nag ivez e LEIA pe Lexique Etymologique de l'Irlandais Ancien, a resisa : *Danu est parfois comparé au nom de déesse Anu; mais il semble préférable de l'identifier au gall. Don, nom de la mère de nombreux dieux dans la mythologie du Mabinogi : c'est la déesse-mère, SJOESTEDT, M.-L. Dieux et Héros des Celtes, 35, 52. »

⁵ DIL (Dictionary of the Irish Language). Ed. Quin. Royal Irish Academy, 1983; p. 184.

⁶ DEXTER, Miriam Robbins. Reflections on the goddess *Donu. *The Mankind Quarterly*, XXXI, 1&2, 1990; p. 45.

⁷ *Ibid.* “Striv ebet a vez graet evit anadiñ an termenioù Kent-Indez-Europeg resis evit an doueez pe he meuriad”.

⁸ *Ibid.*

⁹ STERCKX, Glaoda. Contribution à l'étude des concepts théogoniques dans la mythologie des Celtes pré-chrétiens. Bruxelles, Université Libre, 1973 : « Ces textes la [*Danu] décrivent aussi régulièrement comme l'épouse de Tuireann Picreo, c'est-à-dire de son propre père Puisque Tuireann n'est qu'un autre nom de Dealbháeth et comme la mère des tri dé Danann Brían, Iuchar et Iucharbha. » p. 12-13.

Don, Dnieper, Donets, Dniester, a zo holl savet o anvioù¹⁰ war ar wrizienn Danaoad-se¹¹. Fonnusaat a c'heller ar renabl gant ar wrizienn bProto-Indez-Europeg adsavet, *Dehanu¹². Evit an asant war dezrann filologel anv *Danu bezañ ledan, ne vir ket ouzh ar skiantourien da chom bout war an dudenn he unan:

« Edo ur meuriad ragistorel, neolitik sur a-walc'h, o chom en un tolead tost d'ul lec'h dourek, marteze ur stêr pe ur wazh. An dour-se a voe personelet evel un doueelezh gwregel, hag an doueez he deus roet he anv d'ar meuriad. Ne oa ket ur meuriad Indez-Europek met kentoc'h unan a oa bet a-stok gant Kent-Indez-Europiz abred a-walc'h¹³ ».

Gouzout a reer eo bet disrannet ar gKent-Indez-Europiz etre Indez-Iraniz hag Indez-Europiz e-pad an trivet milved KK. A-benn ar fin eo bet torret an unaniezh war etimologiezh *Donu, gant kavadennoù fonologel nevez.:

« An anvioù ster Slaveg Don, Dniepr, and Dniestr a deu eus ar Skuteg *dānu, *dānu apara 'stêr uhel', *dānu nazdya 'stêr izel' [...]. Kembraeg *Donwy* a dalvez diarvar ez eo hêr ar C'heltieg hag an Iraneg d'an hevelep anv stêr. Daoust da menioù skolaerien gent [...], a oa evito *Danao* Iraneg a orin, ur vammenn geltieg ne c'hell ket bezañ bannet war diazezoù yezh, hag an anv *Dānuvius* a zo testeniet da gentañ e rannvro kornog adwazeg an Danao, ma komzer keltieg. »

Pelec'h emañ ar gudenn enta? « Kenstaget eo bet anv an Danao < *Dānouio- gant an Doueez Iwerzhoneg *Danu¹⁴. » Eno 'mañ 'n dalc'h : rak ma'z eo hir bogalenn *Dānouio-, ez eo berr hini *Danu hag ivez hini Dôn hervez an oberour : « an Iwerzhoneg en deus un *a* berr pe un *o* berr, ar C'hembraeg an *o* keltieg berr, ha Danao < *Dānouio- un *a* hir¹⁵. » Koulskoude, pa

¹⁰ Dexter, M.R. *Ibid.*, p. 56.

¹¹ PRZYLUKI, Jean. La grande déesse. Paris : Payot, 1950 : « En comparant les noms du Don et du Danube nous venons de suggérer que Dānu(vius) pouvait être le résultat d'une adaptation celtisante du nom de la Grande Mère » ; p. 37.

STERCKX. *Ibid.* « Quant à la seconde forme, Dana, elle est apparentée à une autre série de mots indo-européens dépendants d'une racine *dānu- et dont les sens se situent autour d'une signification « fleuve, cours d'eau » : sanskrit *dā-nu*-, avestique *dā-nu*-, ossète *don*, etc... Ce terme se retrouve d'ailleurs seul ou en composition dans de très nombreux hydronymes : celtiques comme la *Donwy* au Pays de Galles, le *Don*, affluent de l'Ouse en Angleterre et aussi sans doute le Danube, plus lointains comme le *Don*, le *Dniepr* ou la *Dniestr*. Et dans le *Rgveda* *Dānu* est notamment la mère de *Vṛtra*, le monstre ennemi d'*Indra*, qui retient toutes les eaux du monde... » ; p. 8.

DEXTER, M.R. in *Encyclopedia of Indo-European culture* / ed. Mallory, Adams. London, Chicago, 1997. « ar stêr slaveg *Don*, *Dnieper* amprestet digant an Iranian *Dānu apara 'river to the rear', *Dniester* *Dānu nasdya 'river to the front', ar skuteg *Tanaïs* evit *Danao* Kreiz Europa ; » p. 487.

DELAMARRE, Xavier. Noms de lieux celtiques de l'Europe ancienne (-500 / +500). Arles, 2012. « Aut. Class. *Δανοῦβιος*, *Δανοῦβιος*, *Danubius*, *Dānuvius*, ancien nom du *Danube*, un des grands fleuves de la Celtique appelé *Istros* par Hérodote. Correspond à la rivière galloise *Donwy* dont le protot. est *Dānovios. Dérivation en -*io*- d'un th. i.e. *dānu- qui désigne le fleuve en avestique, *dānu*-, et en ossète *don*, et qui en Europe a servi à former des noms de fleuves : *Eridanos* (celt. *ēri-dānos 'le fleuve de l'Ouest'), *Dar-danus* et les fleuves « russes » *Don*, *Dniepr* (scythique *Dānu-apara), et *Dniestr* (scythique *Dānu-nazdya). » p. 133.

¹² DEXTER, *Ibid.*

¹³ DEXTER, Reflections 1990. : « In summary, one may deduce that there was a prehistoric, probably Neolithic tribe, which inhabited an area near a watery place, perhaps a river or stream. This water became personified as a feminine deity, and the goddess gave her name to the tribe. The tribe was probably not Indo-European but one with which the Proto-Indo-Europeans came in contact early on. » p. 58.

¹⁴ CW Peb. The Danube (*Dānuvius*), in *Celtic culture*, Vol. II. Santa Barbara, 2006, p. 569.

¹⁵ CW, *Ibid.*

vezer koun n'eo ket *Danu ur ger keltieg, hogen e-giz m'eo bet gwelet, ur ger azasaet e Keltieg diwar an Indez-Europeg *Donu ha : « Peogwir [...] eo bet an “Danuva“ kemeret e Keltiek (kentoc'h eget keltiekaet) [...], arabat teurel evezh kement ouzh ar bogalennoù ha ma vije bet *Danu keltieg a orin¹⁶. »

*Orin ar ger *Donu*

Evit mont pelloc'h war ar poent-se e ranker treiñ war-du Sibiria an neolitik, gant an dic'hortoz ma vefe. Pa glasker kompren menozioù abred an Evenked, ez eus ur ger a deu alies: *buga* an hini eo, a dalvez evit ar bed tro-dro, ar bed digemmesk. Kement tra en-dro d'an dToungoused, douar, lec'h annez¹⁷, taiga, bro, tolead, a oa *Buga* pe *dunne* : « An heñvelster evit *buga* a zo *dunne* (*dunda*¹⁸) hag ar ster kentañ a denn d'an douar, d'al lec'h, [...] “taiga”, “bro”, “tolead”¹⁹ ». Dezrann filologel ar ger a zo eus ar re bouezusañ :

« Ar c'hef *dun* || *don* hag a zo kozh bras e orin hervez doare, a oa anezhañ a-gent d'ar pourvezioù yezh [a ya da sevel diaz] ar familhoù yezh a-vremañ, strinkennañ. E Sanskriteg, ar ger *dhuni* a dalvez « stêr²⁰ ».

Gant ar stumm *dhuni*-mañ e anavezomp stumm Kent-Indez-Europek *Dehanu meneget a-gent²¹. Displegañ a ra Vasilevich :

« A. Afanasyev a notenn eo bet ar ger *dhuni* degaset er yezhoù Slav eus ar reter (“Don”, “Danube”, ha dre vras “stêr” e kanaouennoù ar Boloniz ha Galisianed). [...] En ur vont war emdreiñ, talvoudegezh kentañ ar “maezioù tro-dro” (menezioù, stêrioù, koadoù) a voe strishaet disheñvel hervez ar familhoù yezh: gant darn e “douar” (menezioù, koadoù), gant darn all e “stêr”²². »

Glannioù ar stêrioù a veze annezet abalamour d'ar c'hig-pesk, ha kig-loen er c'hoadegi nepell. Ar c'hirvi-dour a zeue da zivalbiñ enno²³. Kavout a ra deomp neuze bezañ dizoloet ur meuriad a zere ouzh termenadur M. Dexter, hini Evenked ar Podkammenaya Tunguska. Un adstêr eo

¹⁶ DEXTER, Miriam. E-mail prevezh.

¹⁷ VASILEVICH G.M. Early concepts about the universe among the Evenks (materials) in *Studies in Siberian Shamanism* / Ed. Henry H. Michael. N°4, 1963; « The synonym for *buga* is *dunne* (*dunda*) and its primary meaning was indicative of earth, locality. [...] “earth,” “place,” “taiga,” “country,” “area.” »; p. 49.

¹⁸ VASILEVICH, *ibid.* « With some groups of Evenks it took on the meaning of “grave” since the idea of ancestral graves became part of the idea of “one’s own land,” first for the tribe, and later for the extended family ».

¹⁹ *Ibid.* : « The synonym for *buga* is *dunne* (*dunda*) and its primary meaning was indicative of earth, locality. [...] “earth,” “place,” “taiga,” “country,” “area.” »

²⁰ *Ibid.*, The stem *dun* || *don* is apparently of very ancient origin, and existed before the crystallization of the linguistic stocks [which form the basis of] modern language families. In Sanskrit the word *dhuni* meant “river”; p. 77.

²¹ Pe Deh3nu. CW, Peb *ibid.*, a blij gwelloc'h dezhañ *deh2nu-.

²² *Ibid.* : « A. Afanasyev points out that [the] word *dhuni* was introduced into the Slavic languages from the east (“Don,” “Danube,” and, in general, “river” in the songs of the Poles and Galicians). [...] As, it developed further, its original meaning, “surrounding nature” (mountains, rivers, forests) was restricted differently in the different linguistic stocks: in some to “land” (mountains, forest), in others to “river”. »; p. 77, n. 6.

²³ JACOBSON Esther. The deer goddess of ancient Siberia. Brill, 1993 : « The rivers were one of the two most important lifelines of the Siberian Neolithic cultures : they were a rich source of food, they were the roads that led to the land of the sun, the south. They were, however, also the roads which led to the land of cold and darkness, the north. The forests surrounding the rivers were the natural habitat of elk, animals which must have been a primary source of food, skin, bone, and antler »; p. 94-95.

d'an Tunguska. Kenderc'het o deus an Evenked menoziad *Bugady Enintyn* mamm an hollved, al loened hag an dud, ar pezh a gadarna he neuzioù kendeuzet loen- ha denheñvel²⁴: « Evenked ar Podkamennaya Tunguska a roe an anv “mamm” d'an taiga, d'ar menezioù hag d'ar stêrioù, d'o lec'h-annez zoken, ha lavarout e oa hennezh mamm-douar o c'hlann²⁵. » Kement all a c'hallfe bezañ lavaret ivez eus Evenked Yenisei an hanternoz, a anavez an douar evel ur vamm hag he envel *dunne enin* « mamm douar ». Gwelout a reomp erziwezh ez eus tu da reiñ un orin toungeusek diamen d'an Indez-Europeg *Donu a zisranno diwezhatoc'h e div wrizienn geltiek, predenek Dôn ha gouezeleg *Donu / *Danu.

ANA

Kement-se ne zaskor ket deomp an anv *Ana*, a c'hellfe dont dre analogiezh eus Nana pe eus Anāhitā.

« M'eo bet Tanaïs ha Dānav²⁶ kemeret d'ar yezhoù rag-Iraniz emichañs, eo ret gwelout marteze e Tanaï-/Nanaï un anv kozh d'an dour pe d'ar stêr distreset diwezhatoc'h e Nana evit tennañ d'ur « bihanaer ».²⁷

Ha daoust ha ma ouzer e talvez « Tanaïs, anv an Doueez Veur e Azia Vihan, [...] e bro ar « Skuthed » ar stêr a zo bet anvet diwezhatoc'h an Don²⁸ », n'eus anadenn yezhoniel ebet bete gouzout a rofe an aotre de dremen eus Nana da Ana. Nag hini ebet evit tremen eus *Anāhita* a zo ivez un Doueez-stêr Indez-Europek²⁹, da Ana.

E Hittiteg avat, a zo koshañ yezh Indez-Europeg skrivet, hon eus *hanna-* evit « mamm-gozh³⁰ »: « Anv an doueez Hannahanna³¹ a zo stummet gant div wezh an anv-kadarn Hittiteg hanna- “mamm-gozh” hag a dalvez a-walc'h « mamm-guñv ; henvamm³² ». Deuet da vezañ *anna* evit « mamm³³ ». Dre an Hittiteg neuze e kaver ar gwellañ doare da zisplegañ orin ar c'heltieg Ana (Anna³⁴) betek henn. Ur bihanaer e vefe e-giz lavaret uheloc'h.

Kontrol da Dana an doueez, ar stumm Ana a zo testeniet e Dictionary of the Irish Language: « **Ana** name of a goddess [...] : A. .i. mater deorum Hibernensium³⁵. » Un doueez hag ur vamm eo evel *Danu, met riegezhel ha rannvroel war-un-dro. Iwerzhon eo : *Anann .i. Eireann*³⁶, ha keltieg.

²⁴ JACOBSON, *Ibid.* p. 191-192.

²⁵ ANISIMOV, A.F. Cosmological concepts of the peoples of the North, in *Studies in Siberian shamanism*, Toronto, 1963. « The Evenks of the Podkamennaya Tunguska called by the name “mother” the taiga, mountains, and rivers, and even their place of settlement, saying of the latter that it is their clan mother-land » p. 175.

²⁶ S.O. notenn 11.

²⁷ PRZYLUCKI *Ibid.* : « Si Tanaïs et dānav sont, comme il semble, des emprunts aux langues préiraniennes, il faut peut-être voir dans Tanaï-/Nanaï un ancien nom de l'eau ou du fleuve déformé plus tard en Nana pour ressembler à un « Lallname » p. 37.

²⁸ *Ibid.*, « Tanaïs, nom de la Grande Déesse en Asie Mineure, désigne en pays « scythique » le fleuve qui plus tard a été appelé le Don. ».

²⁹ DEXTER, 1997 : « The second major type of IE river goddess can be seen in the OInd Sārasvati and Iranian Anāhitā. » p. 487.

³⁰ KELLERMAN, Galina. La déesse Hannahanna, in *Hethitica*, VII, 1987, p. 110.

³¹ POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. band. Bern; München, 1959; p. 36-37.

³² KELLERMAN, *Ibid.* « Le nom de la déesse Hannahanna est formé par le redoublement du substantif hittite hanna- c. « grand-mère » et signifie probablement « arrière grand-mère ; ancêtre » ; p. 110.

³³ BENVENISTE, Émile. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 1973: « De plus, seul le groupe hittite a fait de anna- (luwi anni-) le terme pour « mère », p. 6.

³⁴ MURPHY, Gerard. *Duanair Finn*, part III. Dublin, 1953. p. 210.

³⁵ QUIN. *Dictionary of the Irish Language*. Dublin, 1998: « **Ana** O'Cl. » p. 40.

³⁶ *Ibid.*

Ur munud mil anavezet a lak e-tailh da ziforc'hañ etre orin an div zoueez : hini « Dā Chīc[h] nAnund pe Da Chigh Anann³⁷ ». Ouzhpenn bezañ riegezhel, Ana a zo ivez rannvroel. Penaos ober neuze evit unvaniñ he ferzhioù sosial hag anienel ? Anavezet eo e Cath Maige Tuired n'ò deus an TDD anaoudegezh ebet eus al labour-douar. An dra-se a aotren Dumézil da skrivañ:

« A-raok an emgann, an Tuatha Dé Danann n'ò doa ket ar ouestoni ezhomm en ur gumuniezh annezour: kemenn a raent burzhudoù drouizel, kurioù kadourien, arzoù ha kalvezioù holl, teknikoù mezeg ha gov, hogen ar gounid-douar a ziankent³⁸. »

Heuliet eo an evezhiadenn-mañ gant un all ken pouezus diwar-benn brezel an doueed (teomakiezh) Indez-Europek oc'h enebañ: « kannaded an div gefridi gentañ ouzh re an trede hini, [ar pezh a gase] ar re ziwezhañ da entouezñ e kumuniezh a re gent³⁹ ». Setu ar pezh zo c'hoarvezet d'ar faezhidi: entouezet int bet e kumuniezh an Tuatha Dé. O doueelezh(ioù) gounezal neolitik ivez, anavezet a-wezhioù e stumm div dorgenn o aroueziañ un divronn e-giz pa vije an douar ur vaouez. Roet eo bet dezhi un anv Ana⁴⁰, hag uhelaet da live an enezenn a-bezh⁴¹ evel ma tere ouzh ur boblad vrezelgar, hi ha kemer lerc'h *Danu neuze, kredabl. Mont a ra mat an ergerzh d'an nebeutañ gant menozioù Istor ar Relijionoù⁴². Arabat disoñjal e tenn ar bras eus an doueezed heñvelekaet ouzh holldoueelezhioù Indez-Europek o orin diouzh Europa an neolitik hag ar reter nesañ, ket diouzh an Indez-Europiz⁴³ o-unan. O orin ne lavar ket o anv. Heñvelekaet int bet er sinkretiezh « keltiek », a ya teir c'hefridi Dumezil ouzh he ober. Splann eo gant tri mab *Danu da skouer : Brian, Iucharba hag Iuchair, a vir ouzhpenn en o framm teirannel roudoù henaek ar vreudeur c'hevell Indez-Europek (dioskur).

*Kemmesk Ana/*Donu*

A-hend-all, ur sontadur bihan am eus graet e-barzh Rann VII al Lebor Gabála Erenn⁴⁴, en ur renabliñ an troioù a denn da Ana : War c'hwec'h degouezh⁴⁵ am eus kavet unan hepken o kemmesk Danann gant Ana:

« Ar Morigu, merc'h Delbaeth, a oa mamm da mibien all Delbaeth, Brian, Iucharba, hag Iuchair: ha diwar he anv ouzhpenn “Danann” ez eo anvet tezioù Ana e Luachair, kerkoulz hag an Tuatha De Danann »⁴⁶

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Ó CATHASAIGH, Tomás. Cath Maige Tuired as exemplary myth, in *Folia Gadelica*. Cork, 1983 : « before the battle , the Tuatha Dé Danann did not have all the competence necessary in a sedentary community : they had command of druidic magic, warrior prowess, all the arts and crafts, and the techniques of medicine and smithcraft, but they lacked competence in agriculture. » p. 8.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ KELLERMAN, *ibid.*, p. 130: HannaHanna da skouer en trivet milved a oa uheloc'h he lerc'h hag hini Ninhursag zoken eus Sumer, anvet 'Mamm an doueoù' koulskoude. Uvelaet eo bet gant tuadur d'ar gouezezh politikerezh tadvlel an Indez-Europiz.

⁴¹ CAREY, John. Tuath Dé in *Celtic culture*, Santa Barbara, Vol. V, 2006, p. 1693.

⁴² PRZYLUŠKI, *ibid.*, Evit a sell ouzh an Engehenterez, er penn kentañ ez eo ur voudig pe un nimfenn. Pa vez fiziet enni ur riegezh bennak e teu da vezañ un Doueez-Vamm.p. 64 DEXTER, Whence the goddesses. New York, Oxford, Beijing, 1990 (p. 51).

⁴³ DEXTER, Whence the goddesses. New York, Oxford, Beijing, 1990 (p. 51).

⁴⁴ MACALISTER, Robert Alexander Stewart. Lebor Gabála Érenn, Darn IV, Levrenn XLI. Irisch Texts Society : Dublin, 1941.

⁴⁵ P. 123 (x2), 155, 161, 183.

⁴⁶ MACALISTER, *ibid.* : « The Morigu, daughter of Delbaeth, was mother of the other sons of Delbaeth, Brian, Iucharba, and Iuchair: and it is from her additional name “Danann” the Paps of Ana in Luachair are called, as well as the Tuatha De Danann », p. 189.

Ar sontadur am eus astennet da eizh skrid all er maez eus al Lebor Gabála Érenn: Keating, Cath Maige Tuired, Coir Anmann, Cormac’s glossary, O’Clery’s Irish glossary, Ériu XIII, O’Donovan, hag O’Davoren’s glossary, am eus holl dibabet en ebarzhoù Ana ha *Danu an DIL. E-barzh Keating am eus kavet « dá chich Dhanann⁴⁷ », hag e-barzh O’Donovan : « Dá chich Danainne, *i.e.* the two paps of Danann⁴⁸ », da lavaret eo daou gemmesk hepken diwar eizh kavadenn⁴⁹. Kement-se diwar oberourien nevez atav, hep disoñjal Macalister e-unan⁵⁰ a vesk an daou anv div wezh⁵¹. Evit krennañ, diwar 13 kavadenn em eus kavet en holl teier hepken o kemmesk Ana gant (Da chich) Danann. Goude lennet an holl skridoù-se setu ar bomm a zeskriv ar gwellañ doare *Danu evidon :

« C’hwec’h mab Delbaeth, s. Ogma s. Elada s. Delbaeth s. Net a oa Fiachna Ollom Indui, Brian, Iucharba, Iuchar, Donann merc’h ar memes Delbaeth a oa mamm an tri diwezhañ. Eus he anv a zo anvet tri doue Dana, hag an Tuatha De Danann, hag Torgenn an Tri Doue. Hag an Delbaeth-se a oa e anv Tuirell Biccree⁵² »

En tu all da se, e c’heller stadañ e c’hoarvez ar meskaj etre Ana / *Danu e skridoù diwezhat⁵³ dreist-holl.

Goude bezañ pouezet war disheñvelder an daou orin hag an daou anv, pouezomp neuze war heñvelder an div gefridi :

*DANU	ANA
Merc’h ha Gwreg Delbaeth/Tuirell Biccree	
Doueez-Vamm	Doueez-Vamm
Mamm tri mab – (an TDD da zont)	Mamm Doueed Iwerzhon (an TDD deuet)
Torgenn an tri doue	Div dorgenn Ana
	Dour ha laezh

Anat eo diouzh lenn an daolenn eo *Danu abretoc’h eget Ana dre ma ne c’hellfe ket bezañ eus meuriad an TDD, hep na ve bet da gentañ eus an tri doue anvet diwar anv o mamm : Tri doue *Danu. Ana a zo eus ar rummad nevez o seveniñ memes kefridi “Doueez-Vamm” hag hini *Danu met war he lerc’h, en ur gevredigezh kantreerien vrezelgar annezet hiviziken war douaroù gounideien. Ur munud a-bouez: Ana ne vez ket gwelet e CMT1 ha CMT2. « Danann » a vez gwelet o stourm e CMT1⁵⁴ p. 35 (p. 45 ivez, evel advamm).

Amzeroniezh

Deiziataet e c’hell bezañ an Tuatha De Danann mui pe vui, zoken ma ranker bezañ war ziwall rak n’eo ket al Lebor Gabála Érenn un destenn ordin da lenn. Koulskoude gant meneg chaoudouron an Dagda en CMT2⁵⁵ e c’heller lakaat evel amzeriad koshañ d’an TDD, an

⁴⁷ KEATING, Geoffrey. The history of Ireland. In *Irish Texts Society* : London, 1902, p. 214, book I, l. 93.

⁴⁸ O’DONOVAN, John. Supplement to O’REILLY, Edward. An Irish-English dictionary. Dublin, 19.., p. 614.

⁴⁹ MACALISTER, pp. 129, 133, 135, 153, 157, 161, 163, 193.

⁵⁰ LEBOR GABÁLA ÉRENN, *ibid.*, p. 103.

⁵¹ Gallout a reer lenn ivez pennad D.A. Binchy e *Celtica* Vol. II, p. 195-209.

⁵² MACALISTER, *ibid.* « The six sons of Delbaeth, s. Ogma s. Elada s. Delbaeth s. Net were Fiachna Ollom Indui, Brian, Iucharba, Iuchar, Donann daughter of the same Delbaeth was mother of the last three. Of her are named the three gods of Dana, and the Tuatha De Danann, and the Hill of the Three Gods. And that Delbaeth had the name of Tuirell Biccree ». p. 161.

⁵³ CAREY, John. Tuath Dé, in *Celtic culture*, Santa Barbara, Vol. V, 2006 ; « Krenn amzer diwezhañ », p. 1693.

⁵⁴ FRAZER, The first battle of Moytura, in *Ériu*, VIII, Dublin, 1916.

⁵⁵ GRAY, Elizabeth A. Cath Maige Tuired. Naas, 1982, p. 47.

dekvet pe daouzekvet kantved KK⁵⁶. Met un ditour arkeologel all a gaver ivez e CMT1 ar wezh-mañ: lavaret eo pelec'h emañ douaret deñved kentañ Iwerzhon : « [...] e Inber Douglas, ma kej Corcamruad⁵⁷ ha Corcabaisginn. Aze e touarjont, hag al lec'h kentañ eo ma voe degaset deñved en Iwerzhon, ha Krec'h an deñved eo e anv⁵⁸ ».

Figure 4.2 - **Contemplating some axful(ly interesting) vistas**
Neolithic settlement in Ireland and Western Britain. Oxford, 2003.

An ditour hengounel-se, a gas ac'hanomp betek derou neolitik Iwerzhon (pevarvet milved KK dre vras)⁵⁹. Corcomroe a zo e Co. Clare (Munster), kornaoueg-izel an enezenn. Hiziv vez graet c'hoazh war-dro deñved eno⁶⁰. N'omp ket gwall bell eus Kilkenny, Co. Kerry, m' emañ lec'hiet « *Dá Chích Anann* », hag eno e vo kavet dour e stumm ur richer o redek etre an div dorgenn⁶¹ vrudet. En dour emañ ar pouezus d'am ali kerkoulz hag e stumm an div dorgenn, rak an dour a zo preder kentañ gounideien o tilestrañ. An Neolitiked, ouzhpenn al labour douar, o deus degaset war an enezenn hag en Europa, loened dianav evel an dañvad, ar chatal hag ar gavr, a ro laezh holl. Techet eur da grediñ ez eo an dour evito evel laezh an douar, a zo evel ur vamm dezho. Dont a ra neolitik Iwerzhon eus an talbenn Atlantel, evel ma ouzer. E Breizh eo anavezet « Gwerc'hez al laezh » dre an anv « Mamm ar feunteunioù » nepell eus

⁵⁶ KOCH, John Thomas. An atlas for Celtic studies. Oxford, 2007 : "Late Bronze Age Irish cauldrons [...] 12th to 7th century BC." p. 136

CUNLIFFE Barry. Facing the ocean. Oxford, 2001. "Cauldrons seem to have originated in Ireland in the tenth century BC", p. 284 .

⁵⁷ LEWIS, Samuel. A topographical dictionary of Ireland, Vol. 1. London, 1839, p. : « Abbey, a parish and village, in the barony of Burren, county of Clare. [...]»

⁵⁸ FRAZER, *ibid* : « The wind freshened, and the storm drove Gann and Sengann till they put in at Inber Douglas, where Corcamruad and Corcabaisginn meet. There they landed, and this is the first place to which sheep were brought in Ireland, and Sheep's height is its name. », p. 13.

⁵⁹ TRESSET, Anne. French Connections II: of cows and men in *Neolithic Settlement in Ireland and Western Britain* / School of archaeology and palaeoecology (Belfast). Oxford, 2003 ; p. 24.

⁶⁰ LEWIS, *ibid*. : «Large quantities of com, butter, sheep, and pigs are shipped here [Burren] [...] » .

⁶¹ [http://en.wikipedia.org/wiki/Paps_of_Anú].

Briec⁶². Diskouez a ra an dra-se an ere start a zo etre an dour hag al laezh evit an dud, an dour o vezañ komprenet evel laezh an douar. Kosteze Karaez ar wezh-mañ : « Ar magerezed a oa un dever evito skarzhañ an o Glenn ha naetaat an dour a-zevri, ha neuze teurel di ur c'hinnig spilhennoù diouzh o c'horfenn.[...] ha dibunañ ar bedenn verr-mañ :

*Itrôn ar Frou, mamm ha gwerc'hès,
Yéched d'ar buguel ha d'emp les⁶³ ! »*

Div zivronn tost d'ar gambr

<http://www.sherry29.com/article-mougau-bihan-85678001.html>

Commana er Menez Are a zo ur skouer mat dre an anv Ana a gaver e-barzh met ivez dre ar bez neolitik anvet « Ti lia ven⁶⁴ » e Mougev vihan nepell, amzeriadet en trivet milved KK⁶⁵, a zo bet savet e-kichen andon ur vazh dour, ar Mougau. War peul hanternoz ar vougev⁶⁶ e kaver un divronn eus an Doueez-Vamm pe eus ar « Maen-Azeul » e-giz ma vez graet anezhi en arkeologiezh.

An anv Commana a vez dezrannet evel-hen peurliesañ : Komm, o talvezout kement ha traonienn, ar pezh a zere ouzh « lec'hiadur uhel ar vourc'h etre div dorgenn o c'hene⁶⁷ », hag Anna pe Ana⁶⁸. En em gavout a reer diouzhtu e-tal kudenn Anna gKristen a vije deuet he

---

⁶² AR BRAZ, Anatole. Les saints Bretons d'après la tradition populaire en Cornouaille (1893-1894), in *Magies de la Bretagne*, Paris, 1994, p. 868 : « C'est à elle que les nourrices accouraient, naguère, la Vierge des sources étant aussi la « Mère du lait ».

⁶³ AR BRAZ, *ibid.* : « Il n'était pas dans le pays de mère ni de nourrice qui ne se crût tenue de s'y rendre [chapelle du Frou] une fois l'an invoquer oui remercier la « Vierge au lait » connue sous le nom de « Mère aux sources ». [...]. Les nourrices se faisaient un devoir de le vider [le bassin] et d'en nettoyer le fond scrupuleusement puis elles y jetaient en offrande les épingles de leur corsage. » p. 934.

⁶⁴ LE GOFFIC, Michel. Commana et les monts d'Arrée, Rennes, 1984, p. 7.

⁶⁵ L'HELGOUARC'H, Jean in [<http://fr.wikipedia.org/wiki/Commana>].

⁶⁶ VALLÉE, Fr. Grand dictionnaire français-breton. Gronwel, 1980. Allée-couverte : *hent-korriganed*, h.-kor(n)andoned m. pl. *hénchou-*, *mougeo* f.-pl. –*geviou*, voir *fée* ; p. 19.

⁶⁷ TANGUY, Bernard. Dictionnaire de noms de communes, trèves et paroisses du Finistère, 1990, p. 56

⁶⁸ pe zoken Mana hervez LOTH (Les noms des saints Bretons, in *Revue Celtique*, 1908-1909, XXIX, XXX, meneget gant LARGILLIERE (Les saints et l'organisation chrétienne primitive dans l'Armorique bretonne,

azeul e Breizh abretoc'h eget e lec'h all sañset. Setu an doare: Hervez Lallemand⁶⁹, e 610 en em lestre sant Colomban (eus Luxeuil) e Naoned evit Iwerzhon war ur vag o tont eus an enezenn gant marc'hadourez evit ar porzh, ha marteze ivez evit Gwened gant ur piric'hined bennak a oa bet gant Sant Arculphe⁷⁰ da Jerusalem, war bez santez Anna ha sant Joachim⁷¹. Ur chapelig a oa bet savet en enor da Anna d'ar mare-se en dachenn-douar anvet ar « Bocenno » e-kichen un andon⁷², a-gent na vije zoken eus Kêr Anna, hervez komzoù santez Anna he-unan emziskouezet da Nikolazig evit ar wezh kentañ e miz eost 1622. « Setu hiziv 924 bloaz ha 6 miz eo bet rivinet⁷³ » da lavaret eo d'ar 25 a viz genver 700. Da gentañ, Lallemand a ra ur breizhad eus Arculphe, hag eus Adamnan un abad eus Sant Colomba (e lec'h Iona). D'an eil e tastum e tle dont ar menoz da sevel un ti-pediñ da Anna e Breizh eus an amzer-se, 610. Met, evit lavarout ar wirionez: « Arculfe a oa un eskop frankek eus eil hanterenn ar VIIvet kantved, [...]. Tro ar bloaz 670, ez eas da birc'hirinañ en Douar-santel hag e voe nav miz e Jeruzalem. »⁷⁴

J.-P. Migne eus e du, a venneg ar bloaz 690⁷⁵, pa eo *Arculfus* en em vrudet⁷⁶. Forzh penaos, m'eo bet savet ur chapelig kerkent goude pirc'hirinaj Arculphe, da lavaret eo etre 690 (pe 670) ha 700, penaos displegañ e oa bet adkavet gant an test-lagad Hughes de Saint-François⁷⁷ dilerc'hioù a hañvaljont bout gallo-roman da Alfred Lallemand. E gwirionez ne oa met « mein ur gweradur iliz, hag all, benet ha karrezet⁷⁸ ». Ober a ra gant « pilet⁷⁹ » a-hend-all Lallemand evit treiñ ar ger « rivinet » implijet gant santez Anna⁸⁰, gouez da Hughes de saint François. Evel-just, ma oa bet savet ar chapelig nevez zo e oa ret dezhi bezañ « pilet » kentoc'h eget

---

Crozon, 1995, p. 29). Met pa seller ouzh Mana (p. 141) e vezer kaset da Anna. Un doare distagañ n'eo ken enta, a zislavar ar re a fell dezho e vije « Coumanāt » ar stumm reizh, evel er C'hatolikon (1464), pe *de cummanna* evel e Cartulaire de Landevennec (PEYRON, ABGRALL Notices sur les paroisses de Quimper et de Léon, in *Bulletin de la commission diocésaine d'architecture et d'archéologie*, n°3, 1906, p. 135), a zo kempred gant « Cummana » menneget kerkent hag an XIvet kantved (TANGUY, *Ibid.*).

⁶⁹ LALLEMAND, Alfred. Notice historique sur la très ancienne chapelle de sainte Anne et la statue miraculeuse qui en provient, et sur la précieuse relique donnée par Louis XIII au pèlerinage de Sainte-Anne d'Auray. Vannes : Galles, 1863, p. 25.

⁷⁰ ADAMNAN. Des lieux saints : livre II, in *Voyageurs anciens et modernes / Édouard Charton*. Paris : Magasin pittoresque, 1854 [<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/adamnan/lieuxsaints1.htm>]

⁷¹ LALLEMAND, *ibid.*, p. 23

⁷² HUGUES DE SAINT FRANCOIS : Les grandeurs de sainte Anne [...]. Paris, Pas de Loup, 1657. Ar feunteun zo be savet diwezhatoc'h gant Dom Yves Richard, p. 180.

⁷³ *Ibid.*, p. 185. E yezh ar vro e komze santez Anna, peogwir ne ouie Nikolazic met brezhoneg, met un droidigezh c'hallek n'hon eus ken.

⁷⁴ CHARTON M. Edouard.. *Voyageurs anciens et modernes*. Paris, 1854. « Arculfe était un évêque franc de la deuxième partie du VIIIe siècle, [...]. Vers l'an 670, il accomplit un pèlerinage en Terre sainte et passa neuf mois à Jérusalem. [<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/adamnan/lieuxsaints.htm>]

⁷⁵ *Patrologiae, latinae tomus LXXXVIII*. J.-P. Migne editorem, 1862. Saeculum VIII, annus 700 : « Arculfus, urbis cujusdam in Gallia episcopus, claruit 690. Suscepto, religionis causa, in Orientem itinere, ac lustratis locis sanctis, Damascum quoque, Constantinopolim, Alexandriam aliaque loca adiit, ac demum in Galliam rediens, vi tempestatis in occidentalia Britanniae littoral delatus, et ab Adamano abate Hyensi hospitio benigne exceptus est. », p. 721-722.

⁷⁶ DELIERNEUX, Nathalie. Arculfe, sanctus episcopus gente Gallus : une existence historique discutable. *Revue Belge de philologie et d'histoire*, 1997, Vol. 75, N° 75-4 p. 911-941. Arculfe, « whose Gaulish see has still to be identified », (Y. Hen) p. 916. « On ne peut guère imaginer qu'Arculfe, naufragé, ait pu atteindre le monastère d'Adamnan, encore moins que la tempête l'ait poussé jusque là », p. 931-932. « Or l'on sait que des représentations de la Vierge et du Christ furent introduites en Grande-Bretagne à la fin du VIe siècle, par les missionnaires de Grégoire le Grand. », p. 940.

⁷⁷ LALLEMAND, p. 10, 11.

⁷⁸ HUGUES, *ibid.* ; *pierres d'un vitrage d'église, et autres, taillées et écarrées*, p. 219.

⁷⁹ LALLEMAND, *ibid.*, « Détruite », gant riblerien evel Ogerius ; p. 6.

⁸⁰ BULÉON, LE GARREC, Sainte Anne d'Auray, 1923. p. 23.

« rivinet », met daoust hag-eñ e veze savet savadurioù gallo-roman d'ar mare-se c'hoazh ? Un dra zo sur, ne c'hell azeul ebet eus santez Anna bezañ degaset e Breizh gant ur c'henveajour da Arculfe. Rak met gant-se em eus aon n'eo azeul abred Anna gristen e Breizh met ur vojenn⁸¹. Padal, e ouzer eo bet degaset da vBreizh-Veur e dibenn ar 6vet ktv., skeudenoù ar Werc'hez Vari hag ar C'hrist gant misionerien Gregor Bras⁸². A-hend-all diwar-benn *Treanna* e tispleg Largillières ez eo hep mar an Anna-se un dudenn geltiek⁸³.

Met kement-se ne lavar ket deomp piv eo Ana (Anna) nemet he orin bezañ rak-keltiek. An arkeologiezh a ziskouez ar pezh a vez anvet ur « maen-azeul » en Armorika, unan eus ar re goshañ o vezañ hini « *er Mane Vihan* (Morbihan) ». Ne chom mui anezhañ hiziv met ur foz skorañ, rak er maez edo, e darempred gant an tachennoù-douar. E Locmariaquer e vo kavet unan da vat e don mougev an Daol Varchant hiziv, met edo er maez gwezh all ivez⁸⁴. Ar c'hemm a vije kroget ken abred ha 4.200-4.000 KK. Un deorienn eo ma vije bet lakaet ar marv e-touez kefridi ar « maen-azeul » (pe Douez-Vamm), evel skeudennaouet e Kommana da skouer, amzeriadet en trivet milvet KK⁸⁵. O tont e vije ar « maen-azeul » diwezhañ holl eus ar reter nesañ, asambles gant ar gouniderezh. Eus Anatolia evit bout resis. An anv Ana, mar deo gwir a lavaromp, a zo bet roet da lec'hioù zo⁸⁶ gant Kelted.

KLOZADUR

Da heul hor studiadenn, emañ ar gwir gant ar re a gav dezho ez eo pinvidikoc'h bezañ hep koazhañ Ana ha *Danu en un dudenn hepken. Met daoust d'o c'hefridi bezañ hini un Douez-Vamm eo ret kompren n'int ket o seveniñ ezhommoù an hevelep kevredigezh. *Danu a vefe o seveniñ re ur gevredigezh alouberien war gantre, padal e vefe Ana o seveniñ hini ur gevredigezh keltiek annezet.

Un dra all. Gwriziennoù pell *Donu gant Sibiria n'eo ket evit hon souezhiñ rak labourioù Jozeph Weisweiler⁸⁷, difraoster war an azeul tarv ha karv en Europa. Gwir eo, un azeul-karv zo bet kavet gant an Hittited abred ha roudoù unan e Buile Suibhne § 40⁸⁸.

Evit klozañ. Ma 'z afemp en-dro d'ar seizhvet milved KK e tolead Oural ar c'hreisteiz e welfemp hemolc'herien-dastumerien ar mare o teskiñ doñvat loened digant tud o tont eus ar sav-heol⁸⁹. Da lavaret eo nepell eus Anatolia ma loc'has kuit gounideien o tivroañ da Gevred Europa mezolitik tro ar seizhvet milved KK. Tud ar stepennoù, anvet Kourganiz, en o zouez marteze diskennidi an doñverien gent, a loc'has kuit d'o zro ha mont war-du Europa Gozh e-pad ar pevarved-trived milved. Istor relijiel an dud-se omp bet o klask teuliaouiñ.

---

⁸¹ CHASSÉ, Charles. Le culte Breton de sainte-Anne et la vénération des vierges noires, in *Annales de Bretagne*, 1945, 52. p. 61.

BANNISTER, H.M. The introduction of the cultus of St. Anne into the West, in *The English historical review*. London, 1903. Vol. XVIII, "In the Latin church St Anne was not venerated, except perhaps in the south of France, before the thirteenth century". [<http://mb-soft.com/believe/txo/anna.htm>], p. 107-112.

⁸² S.o. notenn 75, p. 9.

⁸³ LARGILLIÈRE, René. Crozon, 1995. *Tréanna* [...] il ne s'agit pas de sainte Anne, mère de la vierge, dont le culte s'est répandu vers la fin du Moyen Age, et qui n'a pas de Lok-; il s'agit très certainement d'un personnage celtique. P. 29.

⁸⁴ LE ROUX, Charles-Tanguy. Carnac, Locmariaquer et Gavrinis. Rennes, 2001. P. 19.

⁸⁵ HERITY, Michael. Irish passage-graves. Dublin, 1974. P. 153.

⁸⁶ Un ugent bennak e Breizh.

⁸⁷ WEISWEILER, Jozef. Die Kultur der Irischen Heldensage, in *Peideuma*. Frankfurt, 1950, p. 149-170, hag Vorindogermanische Schichten der Irischen Heldensage, in *Zeitschrift für Celtische Philologie*, 24, 1-2, 1953, p. 10-197.

⁸⁸ « A mathair na groidhi-si [...] », p. 78

⁸⁹ MATYUSHIN, G. The Mesolithic and Neolithic in the southern Urals and Central Asia. In *Hunters in transition* / ed. Marek Zvelebil. Cambridge, 1986; p. 133-150.

